

**535 років від дня народження
465 років від дня смерті**

Олександр БУЛИГА,
старший науковий працівник
Рівненського краєзнавчого музею

Нещодавно побачила світ прекрасна книга киявської дослідниці Наталії Яковенко «Українська шляхта». У ній зібраний матеріал про українські панські родини, розкрита їх роль в історії Батьківщини. Раніше про цих людей ми знали лише те, що подавала нам офіційна комуністична історіографія, здебільшого обмежуючись твердженням про їх експлуатагорську суть.

Сьогодні є можливість об'єктивно досліджувати цю сторінку нашої історії.

Серед усіх князівських сімей в Україні XIV-XVI століть особлива роль належала волинському роду Острозьких. Його корені ховаються у темряві подій XIV століття, коли після монгольської навали життя в українських землях відновлювали нащадки Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Данила Галицького. Саме волинські княжі родини були прямими продовжувачами цих могутніх володарів.

Особливість місці роду Острозьких полягала, як зазначає Наталія Яковенко, у відповідальності їх перед Богом за долю свого народу.

Федір Острозький був учасником Грюнвальдської битви (1410) та гуситського руху. Його син Василь увійшов в історію під іменем Красний і відомий як засновник Дерманського монастиря. Наступник його Іван Острозький був фундатором іншого відомого на Волині Межиріцько-Острозького монастиря. Молодший син Івана-Костянтин прославився як визначний полководець та ревний оборонець православ'я. Найбільш відомим із усіх Острозьких став син Костянтина Василь, котрого саме так назвали при народженні, можливо, в пам'ять про його прадіда. Але пізніше до його імені було додучено батькове ім'я Костянтин, яке було князівським родовим іменем Острозьких. Саме Василь-Костянтин став визначним меценатом культури та освіти, засновником Острозької академії.

У зв'язку з однаковим іменем сина та батька Острозьких відомі дослідники плутають діяльність Костянтина Івановича та Костянтина Костянтиновича, приписуючи справи батька синові та навпаки. Щоб розрізнити цих двох діячів, дехто з істориків називав їх Костянтином-Молодшим, або Костянтином I та Костянтином II.

Увагу дослідників частіше привертала постать Костянтина-Молодшого, котрий

уособлював наймогутніший форпост православ'я в українських землях на рубежі XVI-XVII віків.

Сьогодні ж хочемо згадати про його батька Костянтина Івановича Острозького. Ще донедавна на це ім'я була накладена особлива заборона, тому що ця людина все своє життя дбала про розвиток православної церкви й була одним з головних ворогів Москви.

Характеризуючи особливу роль К.І.Острозького, Пантелеймон Куліш писав: «Національна стійкість його значила багато для нашої Русі, уже захитаної в своїй національності. Він залишив по собі найкращу пам'ять серед польських і українських лицарів. Був він найхоробрішим поміж своїми співпрацівниками й найсправедливішим у поділі військової здобичі. З полоненими поводився по-християнському. Дозволяв приходити до себе найменшому прохачеві. Нагороджував за заслуги своїх соратників так щедро, як ніхто».

Роком народження Костянтина Івановича вважають 1460-й. Сталося це найімовірніше у родовому помісті його батьків - Острозі. Вперше в документах князь згадується, коли йому вже минуло двадцять літ (1486). У той час він служив при дворі Казимира IV. Поява молодого волинського князика на великокняжому дворі у Вільному започаткувала діяльність майбутнього визначного державного діяча та воєначальника. Протягом 1492-1494 років Острозький проявив себе з найкращого боку в бойових діях під час литовсько-московської війни. У 1495 році під час чергового набігу татар на Волинь князь був з тими вельможами, котрі вийшли назустріч ворогові. Проте їх сили виявилися замалими, й українські пани муслили шукати захисту в Рівненському замку. Наступні бої з ордою були більш вдалими.

У 1496-1497 роках Острозький, вже як досвідчений воїн, очолював оборону українського прикордоння від татарських нападів. За перемоги князь отримав у своє користування Брацлавське, Вінницьке та Звенигородське староства. У листопаді 1497 року Костянтина Івановича було призначено першим гетьманом Великого князівства Литовського. Нова посада відповідала сучасному посту міністра оборони. Від імені Великого князя він командував усім військом. За час командування литовськоруськими збройними силами волинський князь здобув перемоги у 30 (за даними епітафії 60) битвах.

Будучи гетьманом, Острозький віддав особливу багато сил та вміння боротьбі з татарами. Для захисту від орди князь поставив справу оборони у державі як одну з найважливіших. За роки боротьби виробилася особлива стратегія війни: гетьманські війська нападали на татарські в той час, як ті, обтяжені здобиччю, верталися додому, і завжди вигравали битву. Саме так Острозький у 1512 році разом з польським гетьманом Каменецьким зупинив татар під Вишневцем на Волині. У бою загинуло 5000 татар, було визволено 15000 бранців і захоплено 10000 коней. У 1518 році, вже на Київщині, гетьман знову розгромив татарське військо. Але вже в наступному році Острозький брав участь у невдалому бою під Сокалем.

У бою загинуло 5000 татар, було визволено 15000 бранців і захоплено 10000 коней. У 1518 році, вже на Київщині, гетьман знову розгромив татарське військо. Але вже в наступному році Острозький брав участь у невдалому бою під Сокалем: поляки відкинули його застереження не виходити проти переважаючих сил ворога, бій був розпочатий у незручному місці, й татари здобули перемогу. У 1520 році гетьман Острозький організував вдалу оборону від татар між Козаркою та Романівом. У 1524 рік відзначений погонею за ордою, що верталася з Галичини. Осць так майже щороку гетьман йшов супроти татарських військ, керував обороною кордонів.

Найбільш вдалі бій з татарами Острозький провів під Ольшаницею на Київщині. У цьому ж 1527 році татар знову спробували напасти на Волинь, але були розбиті. У полон було взято 25 тисяч татарських воїнів. Частина з них Костянтин Іванович поселив в Острозі за межами міста. Це поселення дістало назву татарського, або Зарванського передмістя (нині вулиця Татарська). Татари працювали на укріпленні міста, займалися ремеслами, торгівлею, несли службу в княжих хоругвах.

Остання велика перемога волинського героя широко відзначалася. Після приїзду

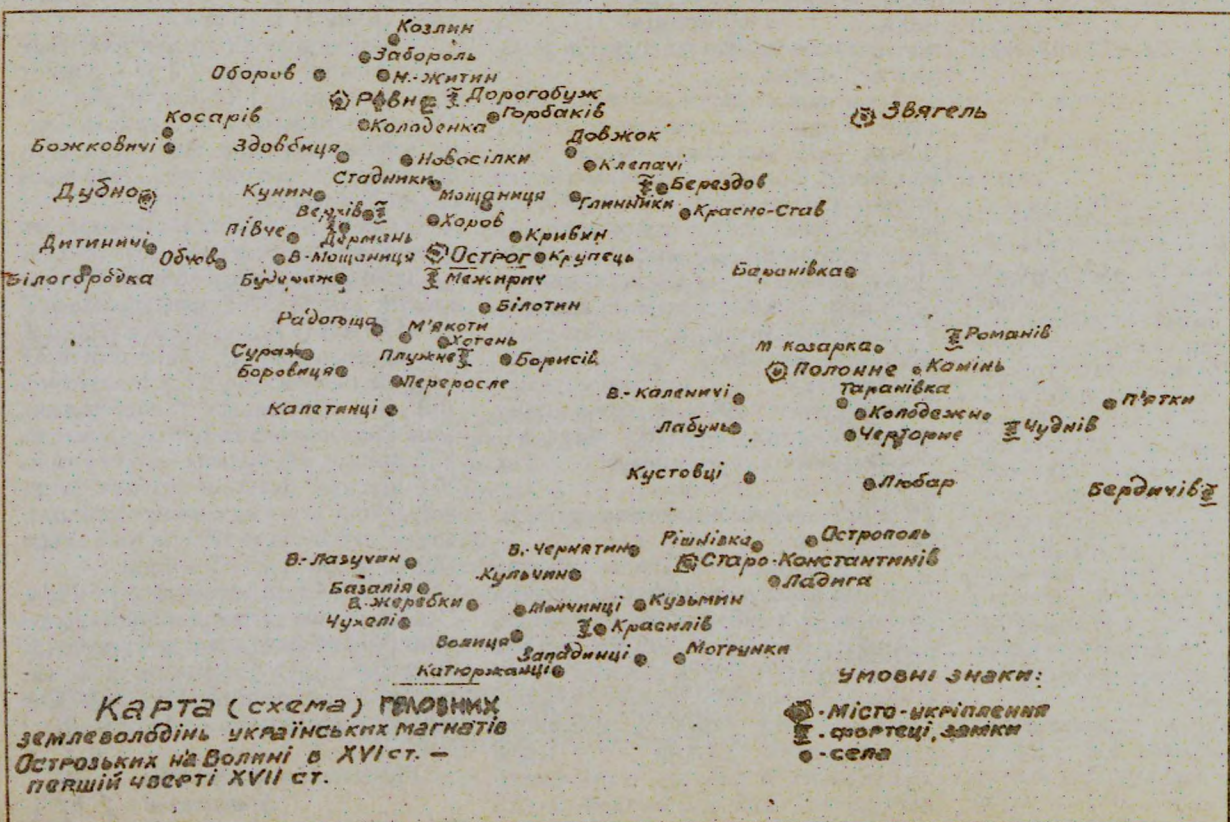

гетьмана до Кракова король Зигмунт прийняв його з великими почестями в присутності всього двору. А коли він в'їжджав у замок, перед ним несли військові знаки, завойовані у ворога, й вели полонених татар.

Крім боротьби з татарами час від часу Острозькому доводилося воювати з Московією.

14 липня 1500 року під час битви біля Дорогобужа на річці Ведриці, що на Смоленщині, восьмилітній загіт бояр Великого князівства Литовського був розгромлений двадцятитисячним московським військом. У цьому бою був поранений і потрапив у полон гетьман Острозький. Він знаходився у в'язні протягом семи років. Перебував у Вологді й Москві, де його настійно намовляли прийняти московське підданство. Шість років князь не давав на це згоди. 18 жовтня 1506 року в'язень не погодився скласти присягу на вірність Великому князю Московському, здійснивши формальний «заручний запис» про згоду служити Москві. Йому було надано боярський чин і направлено в діючу армію для боротьби з татарами. Пізніше, вихавши на західний кордон під приводом огляду позицій, Острозький утік додому. Після повернення князя на батьківщину в Московії його стали називати «врагом-Божим». Через двісті років подібними епітетами нагородять в Москві ще одного гетьмана Івана Мазепу, котрий також хотів позбутися московської «ласки».

На Волині ж Острозького зустрічали з великою радістю. Йому було повернуто колишнє староство, а також даровано староство Луцьке з титулом маршалка Волинської землі, що давало цивільну (старостинську) і військову (маршалківську) владу над усією Волинською землею. 27 листопада 1507 року Костянтин Іванович удруге був проголошений гетьманом Великого князівства Литовського. Вже у наступному році він здобуває перемогу над московською армією, уклавши 8 жовтня 1508 року Вічний мир. Але через чотири роки розпочинається нова війна, московська армія захоплює Смоленськ. Битва, що проходила поблизу білоруського містечка Орша (одні українські історики датують її 1512, інші - 1513 роком, білоруські - 1514), закінчилася перемогою гетьмана Острозького, військо котрого вщент розбили 80-тисячну московську армію. Після цього гетьман об'їждив Смоленськ, здобути який йому не вдалося. Як писали тогочасні літописці, Острозький «месту и властям Смоленским много лиха вчинивши и опять вернулся до

ГЕТЬМАН

«Неприятнь до православної Москви й вірна служба королеві-католику не спиняли його славитись православним благочестям».

(М. Костомаров)

свою землю у Литву».

За перемогу під Оршею князь був тумфально вшанований на батьківщині. Навіки увічнила військову доблесть гетьмана картина, що була написана після перемоги польсько-руської армії і називається «Битва під Оршею». Зараз вона зберігається у Вроцлавському музеї (Республіка Польща).

У зв'язку з перемогами над московською армією «Волинський короткий літопис» порівнював гетьмана Острозького з Олександром Македонським, Пором Індійським, Біблійним воїтелем Авном, Тіграном Вірменським, вказуючи на те, що князь за свої перемоги достойний «самого божього града Іерусалима». Київський літописець прохав: «...видатному князю Константину Івановичу Острозькому дай, Боже, здоров'я і щастя вперед лепшее, как ныне победил силу великую московскую, абы так побивал сильную рать татарскую, проливаючи кров их бусурменскую».

Авторитет князя був великим і серед його сучасників. Відомий польський історик Мацей Стрийковський називав гетьмана другим Ганнібалом і Сципіоном руським і литовським, «...мужем святої пам'яті і надзвичайно прославленої діяльності». Московський князь Андрій Курбський, котрий втік з Московії, знайшов притулок на Волині. Він писав про «...гетьмана храброго і славного Константина в правочерных догмах светлаго і во всяком благочестии сияющего, яко славни і похвални в делах ратных явишась, отечество свое обороняюще...». А ось думка людини з західного світу – папського легата Пізоні: «Князь Костянтин може бути названий кращим восначальником нашого часу, він 33 рази ставав переможцем на полі битви... в бою не поступається хоробрістю Ромулу».

У всіх битвах, що проводив гетьман, брала участь і волинянин. Як свідчив показицька Великого князівства Литовського, внаштований у 1529 році, Волинь була на п'ятому місці щодо кількості оборонної сили у державі. Вона слідувала за Віленським, Троцьким, Жмудським та Підляським воєводствами. Більшу частину волинського війська забезпечував сам гетьман. Загалом із 294 боярських родин Волині давалось 789 коней і 6112 чоловік служби. Сам Острозький постачав 426 коней і 3408 осіб служби. У боротьбі з татарами гетьман залучав до свого війська нову силу, що утверджувалась у тодішньому суспільстві – запорозьке козацтво. Костянтин Іванович вважав козаків хоч і мало зброєними, але у боротьбі з мусульманами більш досвідченими, ніж поляки.

Справді авторитет князя був величезним. Заслужив він його не тільки перемогами на полі бою, а й своїми справами на благо православного люду.

1500 року Московія, оголошуючи війну Литві, у складі якої знаходились українські та білоруські землі, приволом, що примусив її це зробити, вказала на оборону православних русинів, яких Литва ніби силою мусиле приймати католицтво. (Подібно до вою дехто й сьогодні не проти захистити русскоязычне населення в землях, враненно отошедших до Росії!) Не погодився на це з цим найпалкіший прихильник православ'я у Литві – князь Острозький, виступивши проти Москви на захист рідної землі і пізніше відмовившись від московської «допомоги».

За своє життя Костянтин Іванович побудував багато православних храмів у різних уголках держави. Два з них у самій столиці – Вільні. У рідному Острозі заснував Троїцький монастир. Документи фіксували його значні дарування Воскресенській та Миколаївській церквам Дубному (7 лютого 1492), Микільському монастирю, заснованому на місці перемоги над московським військом (1518), Ієжигирському монастирю 12 березня 1523), Віленському Успенському собору (4 липня 1522 р.). Він дарував церквам предмети культового вжитку (шати, хрести, ризи). Дерманському монастирю було ередано змиту повчаній патріарха Костянтинопольського Каліста 1499 року та рукописне Євангеліє 1507 року.

Як друга особа Литовської держави Острозький намагався найбільш повно використовувати можливість допомоги своїм

одноплемінникам. Під керівництвом гетьмана був скликаний і проходив православний собор у Вільні, який зокрема підтримав боротьбу за відновлення православної єпископської влади у Львові. За його клопотанням на сеймі у Бересті були підтвержені права православної церкви та вказувалося на невтручання світської влади у її справи. Навіть опоненти Острозького дивувалися стійкості його переконань. Згадуваний уже Пізоні писав: «Князь Костянтин Острозький так прихильний до грецької церкви і настільки дотримується її настанов, що й на волосину від них не відступає. Якби вдалося його повернути до лона святої матері-церкви, за ним потяглося б безконечне число люду – настільки великий вплив його на співвітчизників».

Звичайно, як і всяка смертна людина, князь мав певні недоліки, робив помилки, перебував в залежності від обставин та подій, що відбувалися у тогочасному суспільстві. Так, Острозькому робилися закиди у сприянні отримання ієрархічних посад у православній церкві. Хоча, що стосується «грецької віри» часів Костянтина Івановича, цей період називали її «золотим віком». Двічі після смерті київських митрополитів, до обрання нового митрополита, князь затверджував королем, опікуном київської митрополії.

Великі заслуги мав Острозький перед Києвом та Києво-Печерською лаврою. Він сприяв їх розвитку, дбаючи про відновлення численних київських храмів. Про це свідчать архівні документи. Так, у списках Києво-Печерського монастиря XVIII століття київський дослідник В. Ульяновський віднайшов сенсаційні відомості про те, що Костянтин Іванович передав Лаврі друкарське обладнання, «подарував... літери і усі знаряддя до друкарської справи належні з Острозької друкарні в літо від Різдва Христового 1531. Друкування книг почалося справжнє 1533 року». На жаль, державний архів Лаври згорів і не збереглася дарча грамота XVI століття на друкарню. Проте завдяки до опублікування лаврських документів XVIII століття дослідником Ульяновським вчені висловлювали думку про пряму причетність князя Острозького (старшого) до книгодрукування. Пояснювали це перехресшення життєвих доріг князя та білоруського першодрукаря Франціска Скорини. Більшість дослідників схильється до того, що саме Острозький сприяв виходу книг Скорини у Вільні, надаючи матеріальну та фінансову допомогу. Опікування друкарською справою спричинило і появу друкарського устаткування в Острозі, а звідти, як вказують документи, воно було переправлене до Києва. Майбутні лощуки повинні пролити світло на цю маловідому сторінку в біографії К.І.Острозького та книгодрукуванні в Україні.

Як один з найвищих придворних сановників Великого князівства Литовського гетьман Острозький займав ще пост Віленського каштеляна та тракійського воєводи. Відповідно до тодішніх суспільних законів, що дискримінували права православних, ці посади міг займати лише католик. Тому утвердження на них православного русина свідчило про неабиякий авторитет волинського князя. Також привілеєм від 13 серпня 1522 року Острозький дістав право ставити печатки на документах і листах навіть до короля на червоному воску. Це був один з найбільших привілеїв тодішніх високопоставлених чиновників.

Костянтин Іванович був двічі одружений. Перший раз на княжні Тетяні Семенівні Вольшанській. Удруге одружився з дочкою

князя Семена Слудького – Олександром Обидва шлюби принесли роду Острозьких значні маєтки. Не менш як удвічі примножилось землеволодіння династії і за рахунок пожадувань-вслуг, які отримували гетьман від Великого князя Литовського. Це замки й волості: Степань, Дорогобуж, Сатнів, Богданів, Глинськ, Турів, Чуднів, Кузьмин, Полонне, Здовбішя, Звягель та інші.

Помер князь 10 серпня 1530 року у Вільно, хоча називають нерідко інші дати (1531, 1533). Тіло його було перевезено до Києва і поховано в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври, який був також місцем поховання визначних діячів України, починаючи з княжої доби аж до XVIII століття.

Серед усіх надгробків храму пам'ятник князю К.І.Острозькому виділявся особливо, привертаючи увагу не тільки прихожан, а й цінителів мистецтва, які порівнювали його з кращими твірними епохи Відродження.

Увічнив пам'ять про Костянтина Івановича Острозького в Успенському соборі його молодший син Василь-Костянтин, котрий став гідним продовжувачем справи свого батька.

Сьогодні ж ми можемо лише на фотографіях та за допомогою не досить вдалої гіпсової копії (зберігається у московському історичному музеї) бачити унікальний пам'ятник українського відродження останньої чверті XVI століття. Сам Успенський собор та надгробок князя Острозького та інших діячів української історії був знищений 3 листопада 1941 року в день відвідін лаври Президентом Словаччини Тісо. Найбільш вірогідною є версія, що руки приклали до цього більшовики, які, як відомо, не мали нічого святого у своєму серці.

Різні вороги руйнували нашу землю, її святині, знищували могили українських патріотів, але не вдалось ї, зрозуміло, ніколи не вдасться зруйнувати людську пам'ять та любові українського народу до своїх героїв та провідників.

-Фото-

1. К.І.Острозький - прижиттєвий портрет.
2. Гетьман Острозький - тієїший малюнок.
3. Карта-схема головних землеволодінь князів Острозьких на Волині.
4. Острозький замок.
5. Герб князів Острозьких.

Р.С.Великий внесок князівського роду Острозьких у збереженні наших давніх звичаїв, традицій є незаперечним. Потрібно, щоб про справи цієї славної волинської династії знали їх нащадки, ті, хто сьогодні у нашому краї живе, хто навчається на Волині, насамперед в Острозькому нововідкритому колегіумі, ті, хто буде відвідувати Острів, Дубне, Рівне. Справа започаткована Острозькою династією, в не менш складній, ніж маємо сьогодні, час, повинна мати своїх достойних продовжувачів. Здійсниться це тоді, коли матимемо нових Костянтинів – оборонців, господарів, меценатів.